

УДК 37(477) (092)

Мельникова Ольга Миколаївна

кандидат педагогічних наук

доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичин
м. Умань, Україна

Г. СКОВОРОДА І В. КАРАЗІН: ДВА ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ ОСВІТИ

У статті розкрито змістове наповнення поняття «освіта». Враховуючи сучасні погляди на проблему розвитку освіти, визначено, що освіта – це система наукових та культурних цінностей, які накопичуються людством на протязі життя. Тому першочергово ці погляди віддзеркалювалися в ідеях просвітників Г. Сковороди та В. Каразіна. Висвітлено проблему розвитку освіти у спадщині видатних українських просвітників та визначено послідовність просвітницьких ідей Г. Сковороди у поглядах В. Каразіна. Досліджуючи спадщину просвітників, знаходимо чимало тотожних ідей просвітників, серед яких розвиток освіти, патріотизм, свобода та ін. Встановлено, що дослідження світоглядних позицій Василя Каразіна й Григорія Сковороди у контексті просвітницької діяльності сучасників дає змогу об'єктивно оцінити їх ідеї та погляди, а отже використати творчий доробок у процесі розбудови сучасної системи освіти.

Ключові слова: просвітницькі ідеї Г. Сковороди і В. Каразіна, освіта, патріотизм, просвітництво.

Вступ. Сучасна вітчизняна освіта розвивається в умовах зміни суспільних пріоритетів, що актуалізує проблему осмислення педагогічної спадщини непересічних особистостей. У зв'язку з цим особлива увага дослідників зосереджується на першоджерелах, які відображають надбання й традиції національної системи освіти у минулому й допомагають віднайти основні напрями подальшого розвитку історії української педагогіки.

На необхідності формування у молодого покоління потреби зберігати і збагачувати національну культуру, українські культурно-історичні традиції, національні світоглядні ідеї, погляди і переконання, виховання свідомого відчуття приналежності до свого народу акцентується увага в державних нормативних документах, зокрема у Національній доктрині розвитку освіти, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»). У Концепції національно-патріотичного виховання молоді звертається увага на важливість збереження українських народних традицій, кращих надбань національної та світової педагогіки й психології, формування духовного українського патріота, популяризацію пам'яток української історії, культури та природи, історичних місць та подій, етнографії та життєписів відомих діячів.

Актуальність дослідження зумовлена також об'єктивною потребою у детальному вивченні, оцінці, творчому осмисленні з сучасних теоретико-методологічних позицій надбань вітчизняної педагогічної думки; недостатньою розробленістю в українській історико-педагогічній науці ідей; потребами вивчення і творчого використання національного педагогічного досвіду в умовах соціально-культурних перетворень у сучасній Україні.

Педагогічні концепції Г. Сковороди (1722-1794) та В. Каразіна (1773-1842) репрезентують дві доби розвитку української педагогічної думки – XVIII та XIX століття. Обидві постаті проникнуті не тільки традиціями Княжої доби, але і західноєвропейськими ідеями гуманізму, реформації й раннього Просвітництва. Тому вибір двох яскравих представників гуманістичної педагогіки не є випадковим. Досліджуючи спадщину Г. Сковороди та В. Каразіна, ми знаходимо чимало тотожних ідей просвітників, серед яких можна виокремити такі, як розвиток освіти, патріотизм, свобода та ін. Постаті Г. Сковороди і В. Каразіна схожі у тому, що їхні думки, погляди, переконання, відповідні епохам життя просвітників, проникнуті новаторськими ідеями кращих Європей-

ських культурних традицій освітніх закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спадщину Г. Сковороди і В. Каразіна багатоаспектно досліджувала низка вчених. Зокрема, педагогічний спадок Г. Сковороди досліджували Г. Гребенна, О. Дзевєрин, Н. Дічек, І. Іванько, Н. Калініченко, Т. Кочубей, А. Розенберг, В. Сарбей, М. Ярмаченко та ін. Педагогічні ідеї В. Каразіна висвітлені у працях Н. Березюк, М. Беляєва, А. Болебруха, Ю. Грачової, В. Кравченка, С. Куделка, В. Лапіної, Н. Ніколаєнко, Ф. Петрова, А. Хрідочкіна та ін. Тому дослідження проблеми розвитку освіти у педагогічній спадщині вітчизняних педагогів Г. Сковороди і В. Каразіна є досить актуальною і має безперечне теоретичне значення.

Мета статті: розкрити змістове наповнення поняття «освіта»; висвітлити проблему розвитку освіти у спадщині видатних українських просвітників; визначити послідовність просвітницьких ідей Г. Сковороди у поглядах В. Каразіна.

Виклад основного матеріалу. Г. Сковорода і В. Каразіна – два просвітники, сенсом життя яких було пропагування знань серед усіх верств населення. Обидва просвітники прагнули до здобуття ґрунтовних, глибоких знань і поширення їх серед простих людей. Г. Сковорода, подорожуючи європейськими країнами, здобував знання в університетах, у яких зустрічався з ученими, слухав лекції філософів. В. Каразіну, у свій час, не судилося здобувати освіту за кордоном. Керівництвом держави було відмовлено у виїзді за межі країни. Він провадив просвітницьку діяльність на Батьківщині, займався питаннями заснування Міністерства народної освіти, розробки «Плану народного виховання», «Загального плану гімназій», «Накреслення університетського статуту» та ін.

Для повнішого з'ясування ролі й значення педагогічної спадщини Г. Сковороди і В. Каразіна для сучасної освіти, проаналізуємо їх погляди на досліджувану проблему. З'ясуємо, що складають у змістове наповнення цього поняття сучасні дослідники.

У педагогічній науці поняття освіти трактується як духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола [2, с.241].

З філософської точки зору освіта характеризується, як процес збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури, мислення та діяльності, в основі якої повинно лежати культурне самовизначення людини [7, с. 478].

На думку В. Кременя, «освіта є могутнім чинни-

ком розвитку духовної культури українського народу, відтворення продуктивних сил суспільства» [1, с. 15].

Враховуючи сучасні погляди на проблему розвитку освіти, ми дійшли висновку, що освіта – це система наукових та культурних цінностей, які накопичуються людством на протязі життя. Тому першочергово ці погляди віддзеркалювалися в ідеях просвітників Г. Сковороди та В. Каразіна.

Протягом усього життя і Г. Сковороди, і В. Каразіна, актуальним і болючим залишалося питання освіти, яке з роками набувало все більшої значимості для просвітників. Освіту Г. Сковорода розглядав, як один із головних засобів реалізації свого суспільного ідеалу та виховання всього народу. У своїх учнів він виховував любов до Вітчизни, до народу, чесність, працелюбність, ввічливість, вдячність батькам, учителям і благодійникам, зневагу до життєвих спокус, багатства.

Просвітницькі ідеї Г. Сковороди мали двосторонній характер, з одного боку вони виражались коласальним впливом на громаду, з іншого – були винятково оригінальними й новими для того часу. Тому для розповсюдження освітніх ідей Г. Сковорода використовував такі засоби, як усна проповідь, власні твори та живий, наочний приклад свого життя, які, на нашу думку, допомогли йому у досягненні своєї мети.

Педагогічні погляди Г. Сковороди простежуються й крізь призму народної педагогіки. Твори просвітника проникнуті народним виховним досвідом і практикою народного виховання, які у подальшому займали значне місце у педагогічній системі Г. Сковороди, серед яких «Убогий жайворонок», «Благодарний Еродій», «Кольцо», «Байки Харківські» та ін.

Отож, для розробки своїх освітніх концепцій, Г. Сковорода керувався філософськими знаннями та власним педагогічним досвідом. Так, у листі до друга, Михайла Ковалинського, він писав: «Немає години, не придатної для занять корисними науками, і хто помірною, але постійно вивчає предмети, корисні як у цьому, так і в майбутньому житті, тому навчання – не труд, а втіха. Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає учитись, хоча б зовні він і здавався бездіяльним... Тому коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним» [4, с. 220-221].

В свою чергу В. Каразін уважав, що освіта має бути доступною і добровільною, але реалізація цих завдань можлива лише через учбові заклади і громадськість: «Вільні наші товариства, вразі виникнення потреб, повинні складатися з мудрих, розумних людей, або принаймні мати досвід у просвітництві, який є незіпсованим, доступним і благонамірним впливом на самого себе» [5, с. 331-332].

Для своїх учнів Г. Сковородою було написано моральні правила, які мали повчальний характер і допомагали їм у житті. Серед них можна виділити наступні: користуйся своїм щастям так, щоб нещастя не могло нашкодити тобі; найбільш небезпечний той ворог, який удає з себе твого друга; будь-яке звеселення повинне використовуватися тільки задля праці і заради насолоди спокоєм; поки ти не навчений, не соромся навчатися та ін. [8, с. 309-311]. Тому учні просвітника намагалися якнайглибше проникнутися настановами й моральними правилами їхнього наставника.

На думку Г. Сковороди, учити потрібно тільки прекрасному, тому, що потрібне людині для пізнання самої себе та оточуючого її довкілля, того, що може людині у праці і боротьбі.

У свою чергу В. Каразін наголошував: «Два найголовніших засоби для розповсюдження й утвердження начал, відповідні просвітництву. Перший: виховні учбові заклади; другий: громадська, тобто публічна настанова» [5, с. 330].

Як бачимо, обидва просвітники великого значення надавали освіті та її поширенню серед народу. Але для глибшого усвідомлення проблеми освіти у спадщині видатних просвітників, необхідно з'ясувати, чи був обізнаний В. Каразін з ідеями Г. Сковороди, а також визначити подібність їхніх просвітницьких ідей.

З цього приводу варто зазначити, що по-перше, світогляд В. Каразіна формувався під впливом творів Г. Сковороди. Тому у творі «Взгляд на украинскую старину (1842 г.)» видрукуваному проф. Д. Багалієм у 1910 р. знаходимо згадки В. Каразіна про українського філософа: «Поміж учителів помітимо Сковороду... Я мав честь замолоду бачити цього поважного мужа, який в свій час міг би зайняти місце серед найбільш поважних германських учених» [9, с. 605].

В. Каразін настільки був захоплений особистістю Г. Сковороди та його працями, що у листі до видавця «Молодика» І. Бецькому від 2 березня 1842 р., писав: «... цей почесний громадянин і надзвичайний, доброти громадської, чоловік... Ми під чубом і в українському зортку мали свого Піфагора, Оригена, Лейбніца, як Москва за 150 літ в Посошкові свого Філанджері, а Харків тепер має свого Іоанна Златоуста» [9, с. 913].

Таким чином, з висловів В. Каразіна видно, що ним керувало не тільки захоплення Г. Сковородою, як письменником чи філософом, а й просвітником свого народу, який у подальшому був прикладом для учених, філософів, педагогів. Адже твори Г. Сковороди насичені глибиною думки про просвітництво народу та глибокого патріотизму до рідної землі. У притчі «Благодарний Еродій» автор торкався питань, як саме навчати юнаків, висловлював передові педагогічні ідеї, що не є застарілими й у наш час. На його переконання, освіта має бути доступною для всього народу, «бо це не завжди «в царських чертогах», а «в убогом домику, исполненом страха божія, друг роду ч'ловеческому благо родится человек» [4, с. 102].

Г. Сковорода закликав «...учися єдиня благодарности. Учися, сидя в дому, летяя путем, и засыпая, и просыпаясь. Ты рожден еси благо, и сия благо, и сия наука есть дщерь природы твоея» [4, с. 107].

По-друге, Г. Сковорода і В. Каразін були палкими патріотами своєї Вітчизни. Їхні погляди спрямовувалися на виховання почуття патріотизму, любові до Батьківщини, які вони реалізовували через свої твори, трактати, промови, листи, байки та ін. Просвітники стверджували, що кожен має бути відданим своїй справі на благо Батьківщини, виявляти любов до неї.

Але критичне ставлення обох просвітників щодо поширення освіти виражалося у тому, що вони були проти виховання російських дітей іноземцями. Г. Сковорода засуджував таке виховання і уважав, що воно спотворює душі, серце і розум дітей, де іноземні педагоги навчали панських дітей розмовляти усіма мовами і нехтувати рідною. Виступаючи проти виховання російських дітей іноземцями, В. Каразін зауважував, що вивчаючи чужі мови з дитинства, діти поступово віддаляються від своєї власної, а тому втрачають можливість набувати знання. Він пропонував поміщикам віддавати дітей у вітчизняні школи і навчати їх культури рідної мови.

Погляди Г. Сковороди зводилися до того, що педагоги-іноземці, які були віддалені від народу, його культури, традицій, мови, не могли сприяти форму-

ванню повноцінної особистості, вихованню її патріотичних почуттів. З цього приводу Г. Сковорода висловлювався, що «учителю подобаєть бѣть изъ среды народа русскаго, а не нѣмцу и не французу. Не чужое воспитанье должно быть привито къ русскому челоуѣку, а свое, родное» [10, с. 76].

На думку Г. Сковороди, досягти щастя людина може лише завдяки погоджуванню особистих інтересів з громадськими: «Щаслив, кто сопряг сродную себѣ частную должность с общею. Сія есть истинная жизнь» [3, с. 120]. Філософ бачив щастя людини у праці, звеличував працю як засіб радості і задоволення, аби людина любила її й вклала у неї всю душу. Просвітник наголошував на тому, що потрібно пізнати природу та свої природні здібності у праці, що відповідають інтересам людини в «спорідненій праці».

У трактаті «Начальная дверь ко христіанскому добронравію» чітко простежуються його погляди на щастя: «не ищи щастія за морем, не проси його у челоуѣка, не странствуй по планѣтам, не волочись по дворцам, не ползай по шарѣ земном,.. а щастіе, яко необходимая необходимость, тунѣ вездѣ и всегда даруется..., все ж тое, что бѣжит от тебя прочь, знай, что оно чуждее и не почитай за твое..., щастіе ни от небес, ни от земли не зависит..., что же есть для тебя нужное?.. Одно только для тебя нежное, одно же только и благое и легкое, а прочее все труд и болѣзнь... Что же есть оное едино? Бог» [3, с. 144-145].

В. Каразін присвятив своє життя справі просвітництва та патріотизму. Кожну промову він виголошував з безмежною любов'ю до Батьківщини, вбачаючи її розквіт у поширенні освіти серед народу. Так, у листі до лікаря О. Ремана він писав: «Народне просвітництво!.. Який гарний вислів! Якщо б через півсотні років, я міг би бути міністром народного просвітництва. Яка важлива посада в такій державі, як Росія! Якщо що-небудь і може забезпечити непопушність безмежного її простору, то це тільки просвітництво її народів. Якщо що-небудь може зробити її істинно-незалежною від будь-якого зовнішнього тиску, – як би величю це не звучало, – це знов таки тільки просвітництво» [6, с. 751]. Він надзвичайно глибоко любив свій край та присвятив своє життя досягненню соціально-економічного і культурно-освітнього процвітання держави.

Працюючи у системі управління освітою, він уважав за необхідне, відстоювати думку щодо відкриття університету у місті Харкові. Про глибокі почуття до Батьківщини свідчать його твори «Речь о

истинной и ложной любви къ отечеству», «Практическое защищеніе противъ иностранцевъ, существующей ныне въ Россіи подчиненности поселянь ихъ помещикамъ» та ін.

По-третє, за свідченнями дослідників XIX століття (Я. Абрамова, Д. Багалія, Г. Данилевського та ін.), які вивчали спадщину обох просвітників, Г. Сковорода своєю багаторічною та плідною працею заклав ґрунт для відкриття єдиного, на той час вищого навчального закладу на всю Слобідську Україну, Харківського університету (1805 р.). Не менш визначальну роль у цій справі відіграв Харківський духовний колегіум (1726 р.), де працював Г. Сковорода. По закінченню колегіуму випускники ставали викладачами, громадськими діячами, державними і військовими службовцями, серед яких: Олексій Базилевич, Василь Білозер, Василь Двигубський, Микола Завадовський, Михайло Ковалинський, Максим Ковалинський, Яков Правицький, Федір Татарський та ін.

За словами Г. Данилевського, найкращим доказом всезагального значення просвітницької ідей Г. Сковороди є те, що у певній мірі без нього, не було б найближчим часом засновано перший університет в Україні [10, с. 77].

З огляду на сказане, можемо зробити висновок про те, що у XVIII ст. під впливом ідей Г. Сковороди були започатковані чисельні гуртки та культурні осередки, які створили духовну атмосферу і сприяли появі громадських і наукових товариств. Унаслідок цього, на початку XIX ст. завдяки доброчинності харківської інтелігенції був збудований у Харкові університет, ініціатором заснування якого був Василь Каразін.

Висновки. Підсумовуючи викладене, ми дійшли таких висновків: освіта – це загальний рівень знань, здобутих у процесі навчання. Освіта є чинником розвитку духовної культури українського народу, яка має розвивати людину, здатну жити і ефективно діяти у глобальному середовищі; Г. Сковорода і В. Каразін розглядали освіту, як один з головних засобів суспільства, що реалізується через учбові заклади і громадськість, зміст якої полягає у добровільному і доступному оволодінні знаннями на ґрунті вітчизняної науки.

Дослідження світоглядних позицій Василя Каразіна й Григорія Сковороди у контексті просвітницької діяльності сучасників дає змогу об'єктивно оцінити їх ідеї та погляди, а отже використати творчий доробок у процесі розбудови сучасної системи освіти.

Список використаної літератури

1. Вища освіта в Україні: Навч. посіб. / В.Г.Кремень, С.М.Ніколаєнко, М.Ф.Степко та ін.; за ред. В.Г.Кременя, С.М.Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів в 2-х т. Т.1. – К.: Вид-во «Наукова думка». – 1973 – 532 с.
4. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів в 2-х т. Т.2. – К.: Вид-во «Наукова думка». – 1973 – 575 с.
5. Каразин В.Н. Об учёных обществах и периодических сочинениях в России // Русская старина, 1871. – Т. 3. – С.330-335.
6. Каразин В.Н. Письмо к доктору Реману // Русская старина. – 1875. – № 12. – С.750-758.
7. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
8. Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Юбилейное издание (1794 – 1894 год). – Х. Типография Губернского Правления, 1894 – 352 с.
9. Сочинения, письма и бумаги В.Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. – Х.: Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – 926 с.
10. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования Г.П. Данилевского. – Х. Изд-ние Заленского и Любарского, 1866. – 403 с.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2017 р.
Стаття прийнята до друку 24.10.2017 р.

Мельникова Ольга

кандидат педагогических наук
доцент кафедры психологи и педагогики развития ребёнка
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины, г.Умань, Украина

Г. СКОВОРОДА И В. КАРАЗИН: ДВА ВЗГЛЯДА НА ПРОБЛЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье раскрыто содержательное наполнение понятия «образование». Учитывая современные взгляды на проблему развития образования, определено, что образование - это система научных и культурных ценностей, которые накапливаются человечеством на протяжении жизни. Поэтому в первую очередь эти взгляды отражались в идеях просветителей Г. Сковороды и В. Каразина. Освещена проблема развития образования в наследии выдающихся украинских просветителей и определена последовательность просветительских идей Г. Сковороды во взглядах В. Каразина. Исследуя наследие просветителей, находим немало тождественных идей просветителей, среди которых развитие образования, патриотизм, свобода и др. Установлено, что исследования мировоззренческих позиций Василия Каразина и Григория Сковороды в контексте просветительской деятельности современников позволяет объективно оценить их идеи и взгляды, а значит использовать их творческое наследие в процессе развития современной системы образования.

Ключевые слова: просветительские идеи Г. Сковороды и В. Каразина, образование, патриотизм, просвещение.

Melnykova Olha

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph. D.
Department of Child's Psychology and Pedagogy, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman,
Ukraine

H.SKOVORODA AND V. KARAZIN: TWO VIEWS ON EDUCATION'S PROBLEM

The article is devoted to the content of the concept "education". Taking into account contemporary views on the development of education, it is determined that education is a system of scientific and cultural values that accumulate throughout human life. Therefore, these views were first and foremost reflected in the ideas of enlighteners H. Skovoroda and V. Karazin. For a more complete explanation of the role and significance of the pedagogical heritage of H. Skovoroda and V. Karazin for modern education, their views on the problem are analyzed. The problem of development of education in the legacy of prominent Ukrainian educators is highlighted and the sequence of educational ideas of H. Skovoroda in the views of V. Karazin is determined. Investigating the legacy of H. Skovoroda and V. Karazin, we find many identical ideas of enlighteners, among which the development of education, patriotism, freedom, and others. It was established that the research of Vasyl Karazin's and Hrigory Skovoroda's ideological positions in the context of contemporaries' educational activities makes it possible to objectively evaluate their ideas and views, and thus use their creative work in the process of developing a modern educational system.

Key words: educational ideas of H. Skovoroda and V. Karazin, education, patriotism, enlightenment.